

Némedi Dénes:

A NÉPI SZOCIOGRÁFIÁK ÉS A TÁRSADALMI REFORM KÉRDÉSEI

A címben jelzett téma teljes kifejtése egy igazi disszertációt kíván. Az évfordulós konferencia-előadás műfajához inkább az illik, hogy néhány témánkkal kapcsolatos gondolatot jelezzek. A magyarországi népiességgel kapcsolatban — melynek történetében a Márciusi Front az egyik jelentős epizód volt — reflexiónk ahhoz a tényhez kapcsolódhat, hogy ez az irányzat a XX. század egyik legéletképebb és leghatékonyabb ideológiai áramlatának bizonyult. Ez a tény különösen azért figyelemreméltó, mert ez az irányzat ideológiai hatékonyságát úgy őrizte meg, hogy közben nemcsak egy hallatlanul viharos politikai korszakot élt meg az ország, hanem valóban fontos, a társadalmi szerkezetet a „mélyrétegekig“ átforgató változások mentek végbe. Ráadásul olyan változások voltak ezek, amelyeket 1937-ben a népies írók, szociográfusok, ideológusok egyike sem prognosztizált helyesen — igaz, hogy a többi irányzathoz tartozók sem voltak erre képesek. A népiességről szóló 1958-as határozat még úgy vélte, hogy épp e változások miatt a népiesség tulajdonképpen idejétmúlt képződmény — mi, akiket nagyobb idő választ el e határozattól, mint azt a Márciusi Fronttól, — láthatjuk, hogy a valóságban a dolgok máshogy állnak.

Ha mármost szem előtt tartjuk az irányzat eme rendkívüli életképességét, és társadalmi reformelképzeléseik, a társadalompolitikai koncepciók felé fordulunk, a helyzet első pillantásra paradoxnak tűnhetne. Arról van ugyanis szó, hogy a népiességnek első hőskora, a Márciusi Front idején nem volt egységes társadalompolitikai elképzelése (persze, később sem.) Ezt a tényt természetesen már a kortársak is észrevették, s azóta mások unalomig ismételték. Látszatra ebből a megállapításból logikailag az következik, hogy egy ennyire heterogén ideológiai csoportosulás sem hosszúéletű, sem igazán hatékony nem lehet. A résztvevők véleménye is megoszlott ebben a kérdésben: Erdei például úgy

vélte, hogy igenis ki kellene dolgozni egy koherens ideológiai és társadalompolitikai programot (ez A szabadság politikája című cikkének a végkicsengése), míg Féja Géza például éppenséggel a politikai sokszínűséget, az egység hiányát tartotta a népiesség igazi erőforrásának. Azt hiszem, hogy bennünk kutatókban is él egy olyan fajta előítélet, hogy az ideológiai, gondolati koherencia, a belső következetesség, a gondolati tisztaság az eszmék társadalmi hatékonyságának hosszú távon csak javára válik.

Bár ismert tényekről, ismert szövegekről van szó, röviden szeretnék kitérni az eszmei inkoherencia néhány fontosabb elemére, kizárólag a társadalompolitikai koncepciókra korlátozódva. Erdei — legalábbis visszaemlékezésekből, levelekből így tudjuk — vonzódott Veres Péterhez, közelállónak érezte magához. Veres Péter akkor — Az Alföld parasztságában, publicisztikájában is — egy radikálisan antikapitalista társadalomfelfogást képviselt. Antikapitalizmusa túlment a szociáldemokráciában uralkodó felfogáson, ahogy ez például Fejtő Ferencsel folytatott vitájából kiderült. Fejtő azt a klasszikus, Marxtól származó álláspontot képviselte, amely elismerte és megőrzendőnek minősítette a kapitalizmus kulturális, társadalmi és politikai vívmányait. Veres ezzel szemben a kapitalista kultúrát és társadalmat egyértelmű romlásnak minősítette. A „ridegparasztság“ víziója kapcsolta össze nála az ősinék érzett értékeit egy kollektivistikus jövő látomásával. A polgárosodás ebben az összefüggésben csak romboló erőként jelenik meg. Polgárosodás-ellenessége, az ősinék tartott értékek megóvására való törekvése ellenére Veres felfogása nem volt nosztalgikus, konzervatív-tradicionális módon az értékes múltba visszaforduló, mert mint írta egyik Fejtő elleni vitacikkében, éppen a ridegparasztságban meglevő kollektivistá tendenciákhoz tudta kapcsolni a saját szocialista vágyait.

Erdei 30-as évekbeli szociográfiáiból — de nemcsak azokból — egy másfajta felfogás bontakozik ki. Tanyakoncepciója látszatra ugyan a tanya mint társadalmi jelenség leírása, valójában legalább annyira vízió a sikeresnek tartott paraszti fejlődésről. Vegyük elő a tanyakoncepció szellemében készített Kecskemét-szociográfiáját! Kecskemét ismeretes módon elbűvölte Erdeit. Fontosnak tartotta, hogy itt egy urbanizálódott agrárvárost ta-

lált — mert az urbánus értékek, a műveltség, a társas érintkezés lehetősége, a differenciálódott fogyasztás számára pályája kezdetétől fontosak voltak. Igaz, etikailag a paraszti puritanizmust ő is nagyra értékelte, akárcsak Veres, de egész, az urbanizmust előtérbe állító felfogása mégiscsak más irányba mozgott, mint Veresé, aki keményen elutasított minden városi kultúrjelenséget, az ősinek tartott életvitel minden külső megváltoztatását. Erdei Kecskemét esetében nagyra értékelte a vállalkozó szellemet, a piaci gazdaság jelenlétét. A kapitalizmussal együttjáró osztálytagozódást úgy vélte épp a tanyás mezőváros társadalmi szervezete enyhítheti, megteremtve a kisegzisztenciák felemelkedésének a lehetőségét. Kecskemét nemcsak ezért volt példaértékű a számára, hanem azért is, mert itt látta a helyi demokratikus önkormányzat bizonyos jeleit. Az önkormányzó, polgárias városra vonatkozó elképzelését ismeretes módon aztán a Magyar városban fejtette ki. Nem volt jogosulatlan tehát, hogy a barát Bibó Erdeit szembeállította a többi népiessel ismert recenziójában: az alapján liberális Bibót Erdeitől elválasztó távolság kisebbnek tűnt, mint az Erdei és Veres közti távolság. Igaz, Bibó látását is meghatározta az a tény, hogy ő is azok közé tartozott, akik hisznek a gondolati koherencia társadalmi hatékonyságában, ezért Erdeiből egyértelműbb figurát faragott, mint amilyen valójában volt. A későbbi fejlemények fényében furcsának de a harmincas évekre igaz, hogy Erdei egy polgárias, a liberális felfogással bizonyos pontokon érintkező (bár épp a politikai filozófia, a politikai értékek terén volt a legkisebb ez az érintkezés) nézetrendszert képviselt, míg Veres leginkább a szocializmus archaikus változataihoz állt közel. Ideológiai helyüknek ez a kijelölése persze csak ideiglenes.

Féja és Kovács társadalomszemlélete érdekes módon mindkét felfogás elemeit tartalmazta. Féja publicisztikájában egyértelműen meg is fogalmazta, hogy a kívánatos társadalmi reformnak egyfelől életképes kisbirtokos parasztságot kellene teremtenie, másrészt az agrárproletariátus számára a kollektív, nagyüzemi gazdálkodási mód jelentheti a felemelkedést. Szociográfiájában is ezt a két szempont vezérelte: egyrészt a vállalkozó, mozgékony, természetesen kíméletlen paraszti módon kizsákmányoló

gazdag-parasztság jelenik meg pozitív példaként (például az orosházi kisgazdák), másrészt a kollektív szervezettségű, változó öntudatosodottsági fokot elért agrárproletariátus. Kovács Imre is egyrészt azt fájalta, hogy az agrárszocialista szervezkedési kísérletek elvetéltek (a szekták terjedését arra vezeti vissza, hogy az elfojtott kollektív tendenciák így keresnek kiutat), másrészt Kenéz Bélát követve az egészséges birtokmegosztás eszméjével azt sugallja, hogy a társadalmi reformnak egy életképes, kistulajdonos társadalom megteremtéséhez kell vezetnie. Féjánál is, Kovácsnál is a társadalomleírás egyszerre többféle irányulású reformprogramot implicált. Lehetne természetesen vitatkozni azon, hogy hogyan egyeztethető össze egymással egy olyan társadalmi változás, amely a szolidaritás, a kollektív cselekvés társadalmi előfeltételeit erősíti, s egy olyan, amely a kistulajdon súlyát növeli. A népiesek gyakori hivatkozása a szövetkezeti eszmére egy ilyen áthidalási kísérlet volt, épp azért, mert maga a szövetkezés is nagyon különböző dolgokat jelenthetett. Elég Erdei szövetkezeti tárgyú akkori elképzeléseit elolvasni, hogy lásuk, legalábbis vészes egyoldalúság lenne, ha az akkori szövetkezeti gondolatban a mezőgazdaság kollektivizálásának előfutárát látnánk.

A népies szociográfiák tehát tartalmaztak olyan elemeket is, amelyek egy „kollektivista“ reformprogram felé mutattak, s olyanokat is, amelyek egy „kispolgári“ irányba. A különféle földreformtervek, amelyek a népiességhez többé-kevésbé közelálló agrárius irányból származtak, a szociográfiai mozgalomhoz képest sokkal egyértelműbben az utóbbi, „kispolgári“ variáns mellett foglaltak állást.

Hiba lenne, ha az említett két komponens mellett nem vennénk észre más elemeket. Már az „ösi kollektivizmus“ emlegetése is — Veresnél vagy Féjánál — kétértelmű dolog volt. Éppannyira mutatott előre, egy szocialista típusú reformprogram felé mint vissza, a sajátosságok konzervatív őrzése felé. Már a kortárs kritikusok is észrevették, hogy Szabó Zoltán álláspontja például kétértelmű: egyfelől, kikerülhetetlennek tartva a polgárosodást, azt fájalta, hogy a parasztság felemelkedése előtt az út el van zárva (amiből egy polgári jellegű, a szabadságjogok és a

piaci szféra hatókörét bővítő reform szükségessége következne), másrészt az ősi sajátságok eltűnésén bánykódott (ez egy konzervatív álláspontot implikál). A népiesség konzervatív komponense természetesen tartalmazott egy belső ellentmondást: lehetetlen volt egy olyan reformprogram megfogalmazása számukra — ez magától értetődik — amely a konzervativizmusra oly jellemző állagvédelmet, a fennálló intézményes rend lassú átalakítás melletti megőrzését tartalmazta volna. Így aztán csak olyan (a korszakunkat követő periódusban született) utópikus konzervativizmus vált lehetségessé, mint amelyet például Illyés Csizma az asztalon-ja képviselt.

Illyés társadalompolitikai álláspontja természetesen a legtalányosabb — ugyanakkor a legmegvilágítóbb is. A Puszták népéről a közelmúltban sokat írtak, s az irodalomtörténészek kiemelték a könyv sokrétegű voltát. Társadalomkritikája — használjuk a leegyszerűsítő jelzőket — egyszerre antikapitalista és antifeudális: a cselédek elnyomottságát számonkéri egyfelől a feudálisnak minősített birtokviszonyokon, másrészt félti ezt a csoportot a tőkés gazdaság kiterjedésétől is. Átjártzik egymásba a modern, lényegében szocialista kollektívizmus közösségértelmezése és az ősinek vélt közösségélmény. Analitikusan ezek aligha bonthatók szét. Ha „plebejus demokratának“ nevezzük Illyést, ezzel ennek a sokrétűségnek adunk nevet. A Márciusi Front időszakában végig az autentikus népi mozgalom hiányát emlegeti, ezért pesszimista — ugyanakkor mozgalomfelfogása a modern tömegmozgalmak, így a szocializmus ideológiáival is érintkezik. Ideálja mégiscsak az önálló, „kispolgári“ parasztság — de (igaz, már 1938 után) éles fogalmazásban utasítja el a paraszti polgárosodás, urbanizálódás koncepcióját.

Ha a szociográfiai megállapításokból ennyire sokféle reform-elképzelés következhet, akkor ennek tükröződnie kellene a kifejezetten politikai dokumentumokban is. Így is van: ha pl. a Márciusi Front programjait és kiáltványait szemügyre vesszük, jellegzetes üres formulákat találunk. A szövetkezeti gondolatról már volt szó. Az európai történelmi tapasztalat elég leckét adott már arról, hogy a földreform — a radikális földreform is — milyen eltérő társadalmi fejlődéseket indított el. A kapitalizmus

megrendszabályozása ugyancsak sokértelmű követelés. A népjólét emelése, a nyomorúság felszámolása — amely a mozgalom legközvetlenebb követelése volt — gyakorlatilag minden társadalompolitikába beilleszthető.

Úgy vélem, hogy ez az eszmei inkoherenca, amely a népiesség minden időszakában megfigyelhető, az áramlat sikerét magyarázó egyik alapvető tény. Óvakodnunk kell attól — ezt még egyszer szeretném ismételni — hogy racionalisztikus mércéket alkalmazzunk. Az, ami inkohereciának tűnik, az irányzat legfontosabb integratív erőforrása. A logikai értelemben vett inkonzisztencia dolgában a népiesség nem áll egyedül a XX. században. Hogy csak néhány példát említsek, a jóléti állam ideológiája, a modern neokonzervativizmus nem kisebb mértékben inkoherensek. Meg lehet kockáztatni azt a feltevést, hogy a XX. században aligha számíthat sikerre az az ideológia, amely társadalompolitikai programjaiban koherenciát próbálna elérni.

A népiességnek elkötelezett vitapartner természetesen azt mondaná, hogy itt szó sincs inkohereciáról, hiszen a népiesség vezető elméit összekapcsolta a nép iránti elkötelezettség. Ebben természetesen igaza van. Minden a népiességhez hasonló integrációs ideológiának szüksége van egy formulára, amely társadalmi törekvéseit koncentráltan kifejezi. A népiesség a harmincas években is, ma is a politikai, gazdasági és társadalmi hatalom birtokosaival szemben álló, tőlük elkülönített, az idegentől elkülönülő „kisemberek“ törekvéseinek megfogalmazója.